

BELLE TEN

Cilt: L

Aralık 1986

Sayı: 198

TÜRKİYE SELÇUKLULARI DEVLETİ'NİN EKONOMİK POLİTİKASI*

Prof. Dr. MEHMET ALTAY KÖYMEN

İstanbul'da toplanan bir Türkoloji kongresinde okuduğumuz bir tebliğ-
de Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun ekonomik politikasını ele almıştık ¹.
Bu tebliğimizde de kaynaklarda Anadolu, Konya ve Rum Selçukluları adla-
rıyla geçen Türkiye Selçukluları Devleti'nin ekonomik politikasını ele alaca-
ğız ve bu defa değişik bir metod uygulayacağız.

Bilindiği gibi, zamanımızda ekonomik politika üzerinde ekonomistler
birçok kitaplar yazmışlardır. Biz, bilhassa Walter Heinrich ² ile J. Tinber-
gen'in ³ yazdığı eserleri göz önünde tutarak, Türkiye Selçukluları'nın ekono-
mik siyasetine dair fikir vermeye çalışacağız.

Selçuklu ekonomisi üzerinde başta Prof. Cl. Cahen⁴, Prof. Dr. Zeki Veli-
di Togan⁵, ve Prof. Osman Turan⁶ olmak üzere birçok ilim adamı çalışmış-
tır. Ancak, biz bizden önce bu konuyu ele alanlar gibi, Selçuklu ekonomisini
sadece tasvir etmekle yetinmeyerek, modern ekonomi ilmini Selçuklu devrine
uygulamak için bir deneme yapacağız.

* Princeton Üniversitesi'nin düzenlediği Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi kongre-
sine sunulmuş tebliğ. Bana bu kongreye katılma imkânını sağlayan üniversiteye ve kongre
yöneticisi Prof. B. Lewis'e teşekkür ederim.

¹ Mehmet Altay Köymen, Selçuklular'ın Kendilerine Mahsus İktisadi Siyasetleri Var mı
İdi?, Milli Kültür, I/12, 1979, s. 65-67.

² Walter Heinrich, Wirtschaftspolitik, Viyana 1948.

³ J. Tinbergen, Economic Policy, Princeton 1956.

⁴ Cl. Cahen, Pre-ottoman Turkey, Newyork 1968, s. 155 vdd. Cl. Cahen, Le Commerce
Anatolien an debut du XIII e siècle, Melangis ... Louis Halphen, 1951.

⁵ Zeki Velidi (Togan), Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadi Vaziyeti, Türk Hukuk
ve İktisat Tarihi Mecmuası, I 1931, s. 1-42 ; Aynı Müellif, Reşideddin'in Mektuplarından Ana-
dolu'nun İktisadi Vaziyeti, İ. Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası 1953-4.

⁶ Osman Turan, Ortaçağ Türkiye'sinde İktisadi ve İçtimai Yükselişin Esasları, Tarihi
Akışı İçinde Din ve Medeniyet, İstanbul, 1980, s. 155-190.

Çok karmaşık (complex) olan modern ekonomik politikanın bütün unsurlarını Selçuklu devri ekonomisinde bulmak, şüphesiz, mümkün değildir; bununla beraber, modern ekonomik politikanın bazı unsurlarının Selçuklu devrinde de bulunduğunu göstermeye çalışacağız.

Walter Heinrich adı geçen kitabında Avrupa Eski ve Orta-Çağının modern ekonomik politikaya katkısını ele almıştır⁷. Modern ekonomik politikanın da ortaçağ Selçuklu ekonomik politikasının ortaya konmasına yardımcı olabileceği düşünülebilir.

Zamanımızda ekonomik politikanın amacı, kısaca, refahı sağlamaktır. Görüleceği gibi, Selçuklu devrinde de halkın refahını amaç alan bir ekonomik politika takip edilmiştir. Esasında, bu, sınırları içinde yaşayan insanları bütünü ile refah ve mutluluk içinde yaşatmaktan ibaret Türk devlet anlayışının tabii neticesidir (Bu hususu muhtelif yazılarımızda belirttiğimiz için burada tekrarlamayacağız).

Ekonomik politikanın yapımcısı, Selçuklu devrinde devlet otoritesini elinde tutan Sultan'dır. Selçuklu ekonomisinin en geliştiği zamanda hükümdar bulunan Alâeddin Keykubad (1220-1237), ekonomik politikanın hemen hemen tek yapıcısıdır. Selefî ve ağabeyi İzzeddin Keykâvus (1211-1220) önemli meselelerde danışma meclisini toplayarak, danıştığı halde, Alâeddin Keykubad, çok defa buna da gerek görmemiştir.

Ekonomik politika çok çeşitli konuları içine alıyordu. Ekonomik politikanın konularını ele almadan önce, Selçuklu ekonomisinin yapısına dair kısaca bilgi verelim:

Şimdi olduğu gibi o zaman da üç tip ekonomi vardı:

- 1 - Ticaret ekonomisi,
- 2 - Tarım ekonomisi,
- 3 - İmalât (sanayi) ekonomisi.

Napoli'de toplanan Osmanlı ve Osmanlı öncesi tarihi kongresinde vakfiyelere dayanarak okuduğumuz bir tebliğde belirttiğimiz gibi⁸, bu ekonomi tiplerinden biri veya ikisi zaman zaman üstünlük kurar.

Ticaret ekonomisinde, modern ekonomide de olduğu gibi, alt yapı (infrastructure) son derece önem taşır. Bu bakımdan, Alman ilim adamı Prof.

⁷ Walter Heinrich, adı geçen eser, s. 17.

⁸ Mehmet Altay Köymen, Selçuklu Devri Kaynakları Olarak Vakfiyeler, Studi Preottomani E Ottoman; Napoli 1976, s. 158-163.

W. D. Hütteroth'un da belirttiği gibi, Anadolu, jeopolitikine uygun benzeri tarihte başka yerlerde görülmemiş bir özellik arzeder⁹. Bu noktaya tekrar döneceğiz.

Vakıf müessesesini söz konusu etmeksizin, ekonomik politikada alt yapının önemi anlaşılamaz. Bu hususta Prof. M. Fuad Köprülü başta olmak üzere birçok ilim adamının araştırmaları vardır¹⁰.

Vakıfla işleyen altyapıları 4 grupta toplayabiliriz:

- 1 – Ticari yönü ağır basan altyapı,
- 2 – Dini yönü ağır basan altyapı,
- 3 – Sosyal yönü ağır basan altyapı,
- 4 – Kültürel yönü ağır basan altyapı.

Burada şimdilik bizi ilgilendiren, ticari yönü ağır basan altyapıdır. Bu, kervansaraylar ve köprülerdir. Prof. Hütteroth'un adı geçen eserinde orijinal bulduğu altyapı işte bu kervansaraylardır¹¹.

Alman âlimi Kurd Erdmann sayesinde Selçuklu kervansaraylarına dair tam bilgiye sahibiz¹². Her 30-35 km. de inşa edilmiş olan kervansaraylar, yaz-kış aksamadan kervanlara hizmet ediyordu. Kervancılar, zengin fakir farkı gözetilmeksizin, üç gün buralarda parasız misafir ediliyorlardı; hayvanlarına bakılıyordu. Bu sayede ticaret son derece geliyordu.

Ekonomik politikanın yapıcısı Selçuklu Sultanı'nın ele aldığı diğer bir konu da şudur: Tıpkı zamanımızda olduğu gibi, devletin dış siyasetinde ekonomik politika başrolü oynuyordu. Bilhassa, Alâeddin Keykubad, çoğu Selçuklu Devleti tebaası olmayan tüccarların şikâyetleri üzerine muhtelif yönlere ordular sevk etmiştir; fetihler yapmıştır. Böylece, o bir yandan Anadolu'da ekonomik bütünlüğü sağlarken, bir yandan da Anadolu'yu dünya ekonomisine açıyordu: Onun Kastamoni merkez olmak üzere sağ kol Uc Beylerbeyi Hüsameddin Çoban'ı Kırım'ın fethine memur etmesi (1227), buna güzel bir misal teşkil etmektedir. Bilindiği gibi, Uc Beylerbeyi Hüsameddin Çoban bir

⁹ Wolf-Dieter Hütteroth, *Türkei*, Darmstadt 1980.

¹⁰ Fuad Köprülü, *Vakıf Müessesesi ve Vakıf Vesikalarının Tarihi Ehemmiyeti*, *Vakıflar Dergisi*, I. s. 1-6; —, *Vakıf Müessesesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekâmülü*, aynı dergi, II, s. 1-35. Ahmet Temir, *Kırşehir Emiri Caca oğlu Nur al-Din'in Vakfiyesi*, 1959.

¹¹ W. D. Hütteroth, adı geçen eser, s. 193.

¹² Kurt Erdmann, *Das Anatolien Kervansaray des 13. Jahrhunderts*. I, II, III 1961, 1967. Ayrıca bk. Osman Turan, *Selçuklu Kervansarayları*, *Belleten*, 39, 1946.

liman şehri olan Suğdak'ı feth etmişti. Böylece, Kuzey'in kürkleri ve balı için olduğu kadar, Kıpçak köleleri için de yol açıldı. Ayrıca, Ruslar Selçuklu Devleti'nin vassallığını kabul etmek zorunda kaldılar ¹³.

Sultan İzzeddin Keykâvus ile Alâeddin Keykubad'ın Venediklilerle yaptığı-karşılıklı olarak ticareti düzenleyen gümrük vergisini % 10'dan % 2'ye düşüren-anlaşmalar, Selçuklu ticaretinin dünya ekonomisine açılmasına ve bu ekonomi ile bütünleşmesine diğer bir misâl teşkil etmektedir ¹⁴.

Oğuz/Türkmen göçlerine rağmen, Anadolu, ekonominin baş unsuru olan insan gücü kıtlığı çekmiştir. Buna dair kaynaklarda yeteri kadar bilgi vardır. Bu hususta en çarpıcı misâl, Alâeddin Keykubad'ın tehcir ve iskân siyasetidir: O, Kırım'ın fethinden sonra bir kısım Kıpçak halkını Anadolu'ya naklederek, Sinop çevresine yerleştirmişti. Bunlar zamanımıza kadar Kıpçak şivesini korumuşlardır ¹⁵. Daha önce selefi İzzeddin Keykâvus Sinob'u alınca (1214), ticareti geliştirmek için Anadolu'nun muhtelif yerlerinden tüccarlar getirterek, Sinob'a yerleştirmişti. Bu siyasete Osmanlı devrinde de devam edilmiştir.

Selçuklu Sultanı Alâeddin Keykubad'ın ekonomik politikasından söz ederken, tarım politikası ile ilgili olarak da bir misâl verelim:

Selçukluların İran'la ticareti, Yassı-çimen Meydan Savaşında (1230) yenilen Hârezmşah Celâleddin'in ordusundan geriye kalan birliklerin yol kesmeleri ve yağmaları yüzünden hemen hemen durmuştu. O zaman büyük bir şehir olan Ahlat ve çevresinin harab olduğunu gören Sultan Alâeddin Keykubad, burasını fethetti. Bir yandan yol keserek, ticarete engel olan Hârezm birliklerini Selçuklu hizmetine alırken, bir yandan da burada tarımın yeniden gelişmesi için tedbirler aldı: Veziri Ziyâeddin Kara Arslan'ın başkanlığında -Maliye Bakanı demek olan -"Müstevfi" ile, genellikle arazi özellikle "ikta" işleri ile uğraşan "Pervâne"yi bu bölgeye gönderdi. Büyük bir maiyet ile Ahlat bölgesine gelen bu heyet, araziye tahrir etti, düzeni kurdu. Yurtlarını terk ederek, ta Gürcistan'a kadar muhtelif ülkelere sığınmış olan eski sahiplerini yurtlarına davet etti. Gelenlere, tekrar üretici olabilmeleri için gerekli yardımı yaptı. Böylece kesilmiş olan ticaret yolu açılmakla kalmadı, Ahlat bölgesinin ekonomik durumu ıslah edilerek, devletin ekonomik bütünlüğü sağlandı ¹⁶.

¹³ Yakında yayımlanacak olan Alâeddin Keykubad ve Zamanı adlı büyük eserimize bakınız.

¹⁴ M. E. Martin, The Venetians-Selçuk Treaty of 1220, English Historical Review, London, 9-375, s. 1980, s. 321-30.

¹⁵ Yakında çıkacak olan adı geçen eserimize bakınız.

¹⁶ Adı geçen eserimize bakınız.

Verdiğimiz bu misâl ile aynı zamanda tarım ekonomisi ile hangi makamların meşgul olduğuna dair bilgi vermiş olduk. Bu da modern ekonominin konularından biridir.

Tarıma verilen önem dolayısıyla Anadolu, adeta buğday ambarı haline gelmişti: Kayseri’de kardeşi Alâeddin Keykubad tarafından kuşatılan Sultan İzzeddin Keykâvus, onun müttefiki Küçük Ermenistan kralına, ittifaktan ayrılmasına karşılık büyük miktarda buğday göndermişti ¹⁷.

Üçüncü tip ekonomiyi teşkil eden imâlât ekonomisine de kısaca temas edelim: Bunun için şehirlerde üretim faaliyetinin, ekonomik politikadaki yerini belirtmek gerekir. Bilindiği gibi, Selçuklu devrinde şehirlerde üretim (istihsal), siyasi, içtimai ve dini hayatta da rol oynayan Ahilerin elinde idi. Kendi aralarında sıkı hiyerarşik teşkilâta sahip olan Ahiler, şeyhlerinin idaresinde “standart” üretim yapıyorlardı ¹⁸. Devletin bunlar üzerindeki otoritesinin derecesini tayin etmek pek mümkün olmuyor. Yalnız, devlet otoritesinin zayıfladığı veya yok olduğu zamanlarda, otorite boşluğundan faydalanarak, yaşadıkları şehirleri, mesela Ankara’yı bir nevi cumhuriyetle idare ettikleri bilinmektedir.

Ticaret alanı, şimdi olduğu gibi, çok genişti. Konya, Sivas, Erzurum gibi şehirlerde medeni dünyanın her tarafından gelmiş olan tüccarlar bulunduğu gibi, Selçuklu tüccarları da medeni dünyanın hemen hemen her tarafına ticaret amacıyla gidiyorlardı: Erzurum’a gelip yerleşen ve zengin olarak Büyük Moğol İmparatorluğu’nun merkezi Karakorum’a kadar giden İranlı Şemseddin Ömer Kazvinî, Selçuklu Hükümdarı Alâeddin Keykubad’a büyük Moğol Kağanı Ögedey’in Elçisi olarak gelmişti ¹⁹. Kayserili bir tüccar İstanbul’da maceralı bir ticaret hayatı sürmüştü ²⁰.

Sultan Alâeddin Keykubad’ın tüccarı koruyan ekonomik politikasını işiten Kıpçak, Bulgar, Rus, Konya’ya doğru yola çıkıyorlardı. Onun bu bakımdan şöhretini adı geçen Moğol Kağanı Ögedey de duymuştu.

Ticaret alanının geniş olmasının tabii neticesi olarak, Anadolu’da dünyanın her tarafından ithal edilmiş olan ticaret eşyası bulunuyordu. Mesela Hind kılıcı, Şam yayı, altundan Gilân ve Gürcü kalkanı v.s. gibi ²¹.

¹⁷ Adı geçen eserimize bakınız.

¹⁸ Bu hususta fikir edinmek için bk. F. Taeschner, El², Akhi ve Futuvvat maddeleri.

¹⁹ Yakında çıkacak olan Alâeddin Keykubad adlı eserimize bakınız.

²⁰ Evhadeddin Kirmânî, Menâkıb, nşr. Füzûzanfer, Tahran 1347, s. 106-124.

²¹ Alâeddin Keykubad’ın ekonomik politikası, onun zamanında Anadolu’da bulunan ticaret eşyaları v.b. hakkında geniş bilgi almak için adı geçen eserimize bakınız.

Ticari hayatta, zamanımızda olduğu gibi, arz ve talep (supply and demand) kanunu hüküm sürüyordu. Meselâ, başlıca meşguliyetleri koyunculuk olan Türkmenler bir yere geldikleri zaman, orada et ucuzluyordu ²². Savaşlardan sonra da köleler ve cariyeler son derece ucuzluyordu.

Ekonomik politikanın yapıcısı Sultan, bazan hükmünü ekonomide de yürütüyordu: Bir savaşta esir düşen ve sonra serbest bırakılan Eyyübî komutanlarından Şemseddin Savab'ın verdiği "hil'at"ı giymemesine ve yemeğini yememesine kızan Sultan Alâeddin Keykubad, çıkardığı bir fermanla "Şamlılar"a at satılmasını -ölüm cezasıyla- yasak etti. Ferman eksiksiz yerine getirildi. Eyyübî komutanı, yaya olarak ve tabii perişan durumda memleketine döndü ²³.

Ekonomik politika bakımından asıl üzerinde durulması gereken nokta tüccarı zarardan koruma ve sigorta politikasıdır: Selçuklular zamanında hangi soydan, dinden ve devlet tebaasından olursa olsun tüccarın malı yağmaya uğradığı zaman, devlet tarafından ödeniyordu. Bu son derece modern bir ekonomi anlayışı idi. Zira bu, bugün de ekonomik politikada yer almaktadır. Selçuklularda sigorta meselesi üzerinde bilhassa Prof. Osman Turan önemle durmuştur ²⁴.

Selçukluların ekonomik politikasına son vermeden önce, modern ekonomik politikada yer alan sağlık politikası üzerinde de durmak gerek: Tebliğimizin başında söz konusu ettiğimiz sosyal yanı ağır basan altyapıya dikkatinizi yeniden çekmek istiyorum: Bu altyapı, hastanelerdir. Anlaşıldığına göre, kervansaraylardaki sistem burada da geçerli idi; vakıf gelirleri sayesinde halk bu hastanelerde parasız muayene ve tedavi ediliyorlardı ²⁵.

Bu arada yine modern ekonomik politikada yer alan eğitim politikası üzerinde de kısaca duralım: Yine tebliğimizin başında söz konusu ettiğimiz kültürel yanı ağır basan altyapıyı hatırlatmanın zamanıdır: Bu altyapı, vakıfla işleyen, şu halde parasız öğretim yapan, ayrıca öğrencisine burs veren ve yatacak yer gösteren medreseler, şimdiki adlarıyla, üniversitelerdir. Bu mesele

²² Bu hususta kaynaklarda geniş bilgi vardır; mesela bk. İbnü'l-Esir, nşr. Törenberg XII, s. 195.

²³ Adı geçen eserimize bakınız.

²⁴ Osman Turan, *Anatolia in the Period of the Seljuks and the Beyliks*, Cambridge History of Islam, I (1970), s. 258-9. Osman Turan başka araştırmalarında da bu konuyu ele almıştır.

²⁵ Süheyl Ünver, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Zamanında Vakıf Hastanelerin Bir Kısımına Dair*, *Vakıflar Dergisi*, I, s. 17-23.

Selçuklular zamanında şimdikinden çok daha iyi halledilmişti. Çünkü böylece eğitim ve öğretimde fırsat eşitliği sağlanıyordu ²⁶.

Takip edilen ekonomik politikanın neticesi olarak toplumda işsizlik hemen hemen yoktu: Sultan Alâeddin Keykubad, işsiz-güçsüz dolaşan Kalenderi tarikatına mensup din adamlarını bile yakalatarak, buğday tarlalarında veya taş ocaklarında çalıştırıyordu ²⁷.

Servet, daha ziyade, devletin başında bulunan hanedan mensupları ile devletin hizmetinde bulunanlarda toplanıyordu. Halkın elinde büyük servet ve sermaye birikimi olmadığı, saydığımız altyapıların pek çoğunun hükümdarlar başta olmak üzere, devlet adamları tarafından yaptırılmasından anlaşılıyor. Nitekim, kaynaklar, sivil veya asker Selçuklu devlet adamlarının sürdürdükleri son derece lüks hayatı uzun uzun anlatırlar ²⁸. Anadolu halkının Moğol hâkimiyeti altında bile eğlenceye ne kadar düşkün olduğu, bir ara Kayseri'ye kadar gelen Mısır Memluk Hükümdarı Baybars'ın dikkatini çekmişti ²⁹.

Takip edilen ekonomik politikanın neticesi olarak şehir hayatı gelişmiş, şehirlerin nüfusu çok artmıştı: Büyük Selçuklu Hükümdarı Alâeddin Keykubad'ın Konya Surlarını yaptırırken (1221), komutanlarına söylediği sözlere inanmak gerekirse, bu şehirde bir milyona yakın insan yaşıyordu ³⁰.

Yine takip edilen ekonomik politikanın neticesi olarak, devlet son derece zenginleşmişti. Nitekim, gerek Anadolu'dan geçen batılı din adamı Simon de Saint Quintin, gerekse en mufassal yerli Selçuklu kaynaklarından birinin yazarı olan İbn Bibi, halktan ziyade devletin ve başında bulunan hanedanın zenginliğinden söz ederler (Batılı din adamı, büyük koyun sürülerine sahip olan Türkmenlerden de bahseder) ³¹. Selçuklu Devleti'nin metbûu olan Moğollar Anadolu'da birikmiş serveti Azerbaycan'a taşımakla bitiremediler.

Takip edilen ekonomik politika neticesinde meydana gelen bu zenginlik, Anadolu'da her tarafı süsleyen ve görenleri hayretler içinde bırakan parlak

²⁶ Bu hususta bir fikir edinmek için bk. Mehmet Altay Köymen, Alp Arslan ve Zamanı II. Ankara 1983, Selçuklu Kültür Müesseseleri I. Üniversiteler, s. 363-412.

²⁷ Ahmet Yaşar Ocak, Babailer İsyanı, İstanbul 1980, s. 46 (Saltuknâme'ye istinaden).

²⁸ Alâeddin Keykubad ve Zamanı adlı yakında çıkacak olan eserimize bakınız.

²⁹ Bu hususta adı geçen eserimize bakınız.

³⁰ Anadolu'da şehirler için şimdilik bk. Cl. Cahen, adı geçen eser, s. 189-202. Ayrıntılı bilgi için adı geçen yayımlanacak eserimize bakınız.

³¹ Bu hususta geniş bir değerlendirme için Alâeddin Keykubad ve Zamanı adlı eserimize bakınız.

bir Selçuklu medeniyetinin meydana getirilmesinde de başlıca âmil olmuştur³².

Sunduğumuz bu kısa tebliğ ile Selçuklu ekonomik politikası ve neticeleri için bir başlangıç yaptık ve şematik bir tablo çizmeye çalıştık. Bu tebliğ, yer yer modern yapıya sahip Selçuklu ekonomisi üzerinde daha ne kadar çalışmak gerektiğini ortaya koymuştur sanırız.

³² Şimdilik Bk. Cl. Cahen, adı geçen eser, s. 347 vd; W-D. Hütteroth, aynı yer; K.Otto-Dorn, Kunst des Islam, Baden-Baden 1964.